

DOKUMENTY A MATERIÁLY

SLOVENSKÍ OBRODENCI O SLOVENSKU, JEHO OBRANE A BRANNEJ SPÔSOBILOSTI SLOVÁKOV

LUDOVÍT HARAKSIM

HARAKSIM, L.: Slovak revival-activists on Slovakia, its defense system and the military preparedness of Slovaks. *Vojenská história*, 2, 3, 1998, pp 59–63, Bratislava.

The author of this document focuses on the question how Slovak revivalists apprehended the military combat potential of Slovakia and the Slovak defense system. The work is based on an analysis of handwritten materials dating back to the second half of the 1930-ies – Geography I and State Symbols - both written in „the Slovakized Czech language“ – a language used officially by a part of the Slovak educated class before the codification of the official Slovak language by revivalist Ľudovít Štúr. The cited manuscripts can be found in the Library of the Ethnographic Museum at the Slovak National Museum in the town of Martin. They were handbooks, in which the basic information on the then Slovakia and on the conditions prevailing in that era were compiled. Both manuscripts show the location of Slovakia and provides information on neighboring countries and nations. Both works declare, that the Slovaks as a nation have certain features or qualities of character to call their own and apart from dealing with the possibilities and the potential to defend the Slovak territory, they treat also the military dispositions of Slovak citizens.

O slovenských obrodencoch, ako sme zvykli označovať dejateľov slovenského národného obrodzenia, sa všeobecne vie, že boli reálne uvažujúci ľudia, ktorí poznali potreby slovenského národného života, zamýšľali sa nad nimi a hľadali spôsoby ako ich uspokojiť. Zaoberali sa však aj otázkami, ktoré nevyvierali z akútnych potrieb vtedajšej slovenskej spoločnosti, i keď sa jej bezprostredne týkali. K takým otázkam patrila aj otázka obrany územia Slovenska a s ňou súvisiaca otázka o brannej spôsobilosti Slovákov, o ktorých je reč v rukopise s názvom *Zemepis I* (ďalej len *Zemepis*)¹ a v rukopise *Nákresy statistické Slovenské 1837* (ďalej len *Nákresy statistické*)², ktoré sú v knižnici Etnografického múzea Slovenského národného múzea v Martine. Napriek tomu, že tieto rukopisy sú označené názvami odlišných odborov, niektoré ich kapitoly sú doslova totožné, čo by mohlo nasvedčovať, že sú dielom jedného autora, alebo, že autor jedného z nich použil ako predlohu hotové dielo iného autora. Písma rukopisov sa líšia, takže podľa nich nemožno usudzovať, či oba rukopisy pochádzajú od toho istého autora. Z rukopisov nemožno usúdiť ani to, ktorý z nich vznikol ako prvý a stal sa predlohou toho, ktorý bol napísaný neskôr. Je však isté, že oba rukopisy boli napísané v druhej polovici tridsiatych rokov 19. storočia, teda v období, ktoré udáva aj vročenie na rukopise označenom *Nákresy statistické*. Rukopisy sú v slovakizovanej češtine, ktorú používala ako spisovný jazyk časť slovenskej inteligencie pred štúrovskou kodifikáciou spisovnej slovenčiny.

¹*Zemepis I*. Na titulnej strane rukopisu je poznámka „Z archívu po Alex. Vrchovsom z Pešte (kúp. R. 1902)“. Poznámka v zátvorke asi znamená „kúpené roku 1902“. Knižnica Etnografického múzea Slovenského národného múzea. Martin Sig. 605 (tr. 22)

²*Nákresy statistické Slovenska 1837*. Na titulnej strane je ceruzkou napísané meno „Chalupka“. Možno iba hádať či toto meno hovorí o autorstve rukopisu, alebo poukazuje na inú spojitosť s voľaktorým so známymi Chalupkovcov. Zdá sa, že i tento rukopis sa dostal do zbierky z Vrchovskeho archívu. Knižnica EM SNM, Martin Sig. 437/202 st. Č. tr. 22.

Z názvov týchto rukopisov – *Zemepis* a *Nákresy statističné* – vidieť, že nie sú to nejaké vojensko-strategické pojednávania, ale príručky, ktoré zhŕňali základné informácie o vtedajšom Slovensku a slovenských pomeroch. Na tento fakt poukazuje aj autor *Nákresov statističných*, ktorý v úvodnej časti svojho diela doslova uvádza, že prispieť niečím dôležitým k poznaniu „vlasti své“, t. j. Slovenska a ukázať „jakou dosavád Slovensko dokonalost dosáhlo“, t. j. ukázať, aký je jeho stupeň rozvoja, aké sú jeho telesné a duševné sily a ako sú uspokojené najdôležitejšie ľudské túžby (v rukopise „ľudské dychtení“) jeho obyvateľstva. K tejto informácii dodáva, že kto by takýto obraz o Slovensku „mistrovskou rukou“ vytvoril, „ten by dílo národu našemu přeužitečné poskytnul“, lebo poznanie seba samého je najbezpečnejšou cestou k dokonalosti a následne ku šťastiu. *Zemepis* nemá úvodnú časť a teda nedefinuje svoje ciele, ale nemožno pochybovať, že jeho autor tiež chcel prispieť k poznaniu Slovenska, ktoré v rukopise zavše označuje ako „vlast Slováků“.

Oba rukopisy predtým ako informujú o obrane územia Slovenska a o brannej spôsobilosti Slovákov, poskytujú základné informácie o Slovensku a jeho slovenskom obyvateľstve. *Zemepis* na samom začiatku svojich informácií uvádza, že Slováci sú „vetev velkého národu slovanského“, resp. že sú národom, ktorý žije „ve východní častce Moravy, v severních Uhrách a rozpuštěně v mestečkách a dedinách po celé Uherské, ba i v Slavonsku“. Autor *Zemepisu* upozorňuje však, že bude písať „jen o Slováciích v Uhrách“ a nebude sa zaoberať ostatnými. Na tomto mieste *Zemepisu* vysvetľuje, že čo rozumie pod „vlasti Slováků“ a v ktorých stoliciach Slováci žijú. „Pod vlasti Slováků, hovorí doslova, rozumíme ony kraje Uherské, kde oni aneb čistě aneb s jinými národy smišeně, ale tak přebývají, že tam většinu činí“. *Zemepis* vypočítava aj takéto stolice, ale z tohto výpočtu vynecháva Zemplínsku stolicu a Užhorodskú, v západnej časti ktorej žilo podobne ako dnes početné slovenské obyvateľstvo (Podvihorlatský kraj). *Nákresy statističné* tieto informácie neuvádzajú, ale konštatujú, že „Slovensko nečiní stát pro sebe, ale jest ono len částka nerozdělené obce uherské“, ale zdôrazňujú, že Slovenskom sú tie stolice, „v kterých Slováci nad jinými tam bydlícími národy co do počtu převahu mají“. Je to konštatovanie, ktoré uvádza aj *Zemepis*.

Oba rukopisy rovnako informujú o polohe Slovenska (o zemepisnej šírke a dĺžke, na ktorej leží) a krajinách a národoch, ktoré ho obklopujú. V *Nákresoch statističných* v spojitosti s polohou Slovenska sa konštatuje, že je „na většim díle slovenskými pokrevnými národy obkličeno, jen v jihu jsou Maďarí“ a že na západe má za susedov „rakúskych Nemcov“, s ktorými ich viaže „osoba jednoho panovníka“. Aj *Zemepis* poukazuje že „vlast naša“ je „obkličena pokrvnými národy“ a len z jednej strany, z juhu sú Maďari a čiastočne na západe „Němci-Rakoušané“.

Oba rukopisy majú kapitolu, ktorá má nadpis *Národ*. Nie je to ani v jednom prípade nejaká úvaha o národe a niet v nej ani nejaká definícia, čo pojmom národ treba rozumieť. Aj v jednom, aj druhom rukopise sa zhodne konštatuje, že „Slováci jsou bratři Čechů, Poláků a Srbů a mají cnosti a vady celému slovanskému národu vlastní.“ O ostatných slovanských národoch – Rusoch, Bulharoch a i. niet ani v jednom z týchto rukopisov zmienka. Aj *Zemepis*, aj *Nákresy statističné* vypočítavajú charakteristické vlastnosti Slovákov, ktorým podľa oboch rukopisov, aj cudzinci prisudzujú vtip, aktivitu, podnikavosť, udatnosť ktoré podľa *Nákresov statističných* sú vraj vlastnosti všetkých Slovanov. *Nákresy statističné* uvádzajú aj negatívne vlastnosti Slovákov, ktorými sú „roztržitost“, nesvornosť a ľahostajnosť pre veci obecné a verejné, ktorá je prameňom všetkých ich nerestí. Tieto vlastnosti „i nyní ještě jejich zvelebení v cestě stojí“. *Nákresy statističné* navyše spomínajú, že starí Slováci veľmi milovali slobodu, ale „nesčíselné občanské nezhody skrušili ducha jejich neodvislého“ a že „dlouhé časy k tomu potřebné budou něž se duch jejich zesílí“. *Zemepis* negatívne vlastnosti Slovákov nespomína. Táto kapitola v oboch rukopisoch končí poukázaním na maďarský postoj voči Slovákom. V *Nákresoch statističných* sa uvádza, že „Maďar nazývá Slováka »ravaszk« (prefikovaný, ľstivý – pozn. L. H.) jako každý barbar člověka vzdělanejšího, když vtip tohoto nad

jeho tuposti víťeží“. Tá istá sentencia v *Zemepise* je vyslovená trochu inakšie. „Závistlivý Maďar – podľa tohto rukopisu – nazýva Slováka »ravaszc« proto, neb slovenský duch zvykl nad jeho hluposti zvíťežiti.“

Zemepis a tak isto *Nákresy statistické* majú kapitoly s nadpisom *Bezpečnosť*, v ktorých rozlišujú medzi bezpečnosťou „vnitřní proti utiskům spoluměšťanů“ a „zevnřní - zrejme v tomto prípade malo byť »zevnější«, t. j. vonkajší - proti útiskům a bezprávím cizích národů“. V prvom prípade ide o útlak jedného národa iným, teda v podstate o národnostný útlak, s ktorým Slováci už mali svoje skúsenosti a o schopnosť utláčaného národa brániť sa proti útľaku; v druhom prípade ide o schopnosť brániť sa voči vonkajšiemu nepriateľovi. Bezpečnosť voči vonkajšiemu nepriateľovi má podľa *Zemepisu* národ, ktorý v čase mieru požíva „vážnosť u cizinců a v čas vojny právo své zmužile hájiti zná“. V *Nákresoch statistických* táto myšlienka je formulovaná tak, že bezpečný je ten národ, „který maje silu práva své pred cizinci hájiti zmužile, vážnosť jejích sobě získati znal a vůle jeho ve všech vzájemných záležitostech platnost má“. Ďalej *Zemepis* a *Nákresy statistické* svorne konštatujú, že „národ náš nemající samostatnosti“ nemá podobnú moc a podobný vplyv a „jest on cizinci poddaný“, ktorý sa ho „zastáva“ a ochraňuje. Týmto cudzincom je, podľa nich, „rakouský cisář“ a keďže tento je mocný, „práva našeho národu dosti ujistená jsou“. Ďalej si oba rukopisy kladú úlohu preskúmať „sily národu a vlasti naši“, aby sa vedelo, čím slovenský národ „k moci této cisáře rakouského přispíva“ a či by bol v stave „sebe samého před kterýmkoliv nepřitelem hájiti“. Odpoveď na túto otázku v oboch rukopisoch vyznieva rovnako, i keď odpoveď v *Zemepise* je o poznanie rozsiahlejšia ako odpoveď v *Nákresoch*...

Odpovede na túto otázku sa začínajú v oboch rukopisoch konštatovaním, že „vlast naša od přírody velmi pevnou učiněná jest, větší díl hranic jest vysokými hořami zavřena“ a na „jíhu jest Dunaj“. Najslabšími miestami Slovenska sú vraj úseky „od Prešpúrka až ku Skalici a jižní kraje stolice Gemerské“. Podľa oboch rukopisov všetky tieto slabé miesta by sa dali ľahko opevniť, najmä tam, kde to umožňuje rieka Morava a „Bíle Hory“, t. j. Biele Karpaty. Oba rukopisy rovnako konštatujú, že Slovensko „vlast naša“, ako to uvádzajú *Nákresy statistické*, mohlo by sa stať nedobytnou pevnosťou, ak by sa každá dolina a úžina, akých na Slovensku je veľa, upevnila zásekmi. Slovensko po ich vybudovaní, ako to uvádza *Zemepis* i *Nákresy statistické*, mohlo by k údivu Európy bojovať a vzdorovať veľkej prevahe nepriateľa, podobne ako to robí „hřstka Baskov“ – v *Zemepise* miesto Baskov sa spomínajú Spanidlčani, t. j. Španieli – alebo ako to robili svojho času Švajčiari. Ďalej oba rukopisy jednotne konštatujú, že príroda dala Slovákom hojnosť vojenských zásob – železa, nevyčerpatelné množstvo medi, sanítry (liadku) a nadostač síry, takže v tomto ohľade „vojská naše“, podľa oboch rukopisov by „nikdy nouzi netrpěli“. Po týchto konštatovaniach v oboch rukopisoch nasleduje kritická poznámka, že národ sám, t. j. Slováci pre „hájení vlasti“ veľmi málo urobili, najmä na slabších rovinatých a otvorených miestach, ktorých je na Slovensku viac.

Jeden i druhý rukopis pripomína, že na lepšiu obranu Slovenska bolo by potrebné pri ústiach väčších dolín postaviť pevnosti. Zatiaľ na Slovensku je vraj len jedna taká pevnosť – Leopoldov pri Váhu. Ostatné tvrdrze, podľa rukopisov, ktoré urobili svojho času „vlast naši“, teda Slovensko neprístupnou Tatárom a Turkom, sú dnes zrúcaniny a aj keby neboli také, nevyhovovali by súčasnému spôsobu vedenia vojny. V oboch rukopisoch sa spomína, že na Slovensku nie sú dielne na výrobu zbraní, a teda nie sú ani ľudia, ktorí by ich mohli v čase potreby vyrábať. Takéto dielne, ako boli v Hrádku, Kráľovej a v Dobšinej, zrušil rakúsky cisár, ktorý nedôveruje národu, t. j. obyvateľstvu Uhorska. *Zemepis* však upozorňuje, že v Radvani sú „hojné pracháme“, ktoré vyrábajú pušný prach.

Zemepis a *Nákresy statistické* po posúdení možností obrany územia Slovenska zaoberajú sa vojenskými dispozíciami Slovákov a svorne konštatujú, že „národ náš“ (*Nákresy*... sú konkrétnejšie a uvádzajú „Národ slovenský“) „má znamenité telesné a duševné schopnosti k válčení“, čo sa stalo všeobecne príslovným. Slováci podľa rukopisov, odvážne bojujú ako

pešiáci, čo je v súlade s danosťami „našej krajiny“, t. j. Slovenska, ale neuvádzajú, o ktoré danosti ide. Oba rukopisy informujú, že v „rakúskom vojsku“ je 5 plukov temer čisto slovenských. Takým je pluk Alexandrov z „okolía Presburského“, pluk Liningen–Vesterburgov z okolía Sabinova, pluk Bencúrov z okolía Košíc, pluk Gustáva Vazu z okolía Prešova a pluk arcivojvodu Karla z bystrického okolía. Okrem týchto plukov, ako na to poukazujú *Nákresy...*, veľa Slovákov slúži aj v iných plukoch. V oboch rukopisoch možno nájsť otázku „jak velké by ale vojsko národ náš v čas nuzy postaviti mohl“? Odpoveď na túto otázku je v oboch prípadoch rovnaká. *Zemepis i Nákresy...* pri odpovedi argumentujú príkladom Pruska, v ktorom je každá 76. osoba vojacom a vychádzajú z tohto poznatku uvádzajú, že „národ náš“ (*Nákresy statistické* miesta národa uvádzajú „naše vlast“) 30 000 mužů do vojny lehce postaviti mohl. To však nemusí byť konečné číslo. Rukopisy sa odvolávajú na príklady „starých národů“, u ktorých sa „jako schopný k bránění neodvislosti a volnosti“ považoval „4-tý díl všeho lidu“ a keby sme my len „12 díl celého národu“ alebo „ze všech mužných osob jen každého 6-ho“ vzali za vojaka, „mohl by národ náš až 200 000 vojaků postaviti“. Pri tomto konštatovaní však pripomínajú, že Slovákom chýbajú skúsenosti so zaochádzaním so zbraňami, že chapi vo „vlasti našej“ ani nemajú možnosť získať takúto skúsenosť, a preto na Slovensku niet „mužů ve válečnictví schopných“. Podľa *Nákresov...* tento nedostatok môže nahradiť „zápal a hluboké přesvědčení o svatosti věci za niž umřiti se mužové odhodlají“, čo vraj býva „mocnější jak kterékoli umění“. *Zemepis* túto myšlienku formuluje jednoduchšie. Podľa neho je „známo, že zápal národu a hluboké přesvědčení všecko toto vynahrazuje“. Túto kapitolu oba rukopisy, *Zemepis i Nákresy...*, zakončujú rovnako znejúcou vetou: „Kdyby duch národnosti a samostatnosti národ náš pronikl, nijaké překážky by mu dosáhnuti jeho cílu zabranit nemohli“.

V ďalších častiach *Zemepisu a Nákresov...* sa už nehovorí o obrane Slovenska a brannej spôsobilosti Slovákov. Z týchto častí, resp. kapitol oboch rukopisov hodno uviesť konštatovanie, že každý národ, ktorý vstúpi „do spoločnosti státom zvané“, musí niečo zo svojej „volnosti“ obetovať a v „některých svých radných právech se omeziti“, aby mohl bezpečne užívať ostatné práva. Z týchto „obětí“ vzniká vraj „společná moc, která má právo národu proti všelikým nátlakům“ hájiť, čo „společná moc“, t. j. štát, môže urobiť oveľa účinnejšími prostriedkami ako „jednotlivý člověk“. Národy vraj prinášajú k „udržení takého spolku“ rôzne obete. Podľa *Nákresov...* „Amerikančan“ len malú čiastku tohto „svého jmění“ prenecháva a pritom zachováva svoje najdôležitejšie práva, ako je „sloboda mluvení a psání“, osobná sloboda a účasť na riadení krajiny, zatiaľ čo „větší díl národu ruského všecko teměr coby život jeho oblažiti, co by mu prostředkem v pokračování k dokonalosti sloužiti mohlo, spolku takému to státnímu obětuje“. Oba rukopisy v spojitosti s týmto konštatovaním pripomínajú, že pre národ je „predčiniteľ“ zvažovať, či tejto „společnej moci“ neprenechal málo práv, a preto žije v ohrození od vonkajšieho nepriateľa, resp. v „ustavičné nebezpečnosti a nejistote“, alebo prenechal jej veľmi veľa, takže „moc, která jej chrániti má, prostředky jí podané ne k jeho ale k svým vlastným sobeckým cílům užívati, národ potlačovati a všecky prostředky k zdokonalení právnímu služici odňati může“. Aj *Zemepis* aj *Nákresy statistické* kladú otázku, kto disponuje touto „spoločenskou mocou“ národa. Oba rukopisy na túto otázku odpovedajú skoro rovnako: „Stalo sa to rozličnými osudy v běhu věků“ – konštatuje *Zemepis* – „že království velkomoravské jehož část národ náš činil rozdrobeno a Slováci prinutěni byli v spolek státny s cizím národom maďarským stoupiti“ a „spoločenská moc“ národa „jednému královi a jiním mocnejším jichž zemaní nazývame v obcích národech zvěřena byla“. „Moc tedy státní“ – stocicky konštatuje jeden i druhý rukopis – „nalézala sa již ode dávna u krále a zemanů a tam jest i nyní.“ Neskôr vraj, bolo k moci pripustené pre „vzdelané a bohatství“ aj katolícke duchovenstvo a potom akýsi „stín této moci“ dostal sa aj obyvateľom slobodných kráľovských miest. *Zemepis i Nákresy...* po týchto konštatovaniach nastoľujú viacero otázok, o. i. aj tú, že koľko práv „mocnári“ od národa odňali, ako užívali „moc jim svěřenou“ a či dosiahli ciele spo-

ločnosti, ku ktorým mali priviesť národ. Oba rukopisy jednotne konštatujú, že „smutne zní odpoveď' jenž na otázky tyto sobě dáti musíme“. K tomu konštatovaniu pridali, že „moc nad nami vládnuoci povstala ne pořádným způsobem ze dávneho národů vyviňujic, ale násilím nám vtisknutá byla“ a „drahé ona oběti hned od prvopočátku od naššeho národa žadala...“

Zemepis a Nákresey... obsahujú aj iné informácie o Slovensku a jeho obyvateľstve, ako aj o pomeroch, v akých žilo. Ale tieto stránky slovenského života sa už netýkali obrany Slovenska a brannej spôsobilosti Slovákov. Je zaujímavé sledovať, ako autor, resp. autori rukopisov vidia slovenské skutočnosti a ako ich posudzujú. Je to trizvy pohľad na vtedajšiu slovenskú realitu bez nejakého ponížujúceho dešpektu alebo zbytočného preceňovania. Zaujímavý je už sám fakt, že okrem iných otázok sa zaoberali aj „brannými otázkami“ v čase, keď samostatnosť Slovenska, a teda i potreba jeho obrany vlastnými silami bola v nedohľadnej perspektíve. Ale že táto otázka aj medzi príslušníkmi tejto generácie slovenských obrodencov završe rezonovala, svedčí už citovaná veta, že keď Slovákov prenikne duch národnosti a samostatnosti, nič nemôže zabrániť, aby tento cieľ dosiahli.